

Monika Magdziak*

orcid.org/0000-0002-7497-1518

Piotr Opałka**

orcid.org/0000-0002-7798-4787

Łukasz Bednarz***

orcid.org/0000-0002-1245-6027

Dostępność komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych. Między czytelnością użytkowania a ochroną wartości zabytkowych

Accessibility of Vertical Circulation in Historic Religious Buildings: Between Legibility for Users and the Protection of Heritage Values

Słowa kluczowe: dostępność architektoniczna, komunikacja pionowa, ochrona zabytków, strategie projektowe, zabytkowe obiekty sakralne

Keywords: architectural accessibility, vertical circulation, heritage conservation, design strategies, historic religious buildings

Wstęp

Zabytkowe obiekty sakralne należą do tych budynków, w których problem komunikacji pionowej ujawnia się wyjątkowo wyraźnie. Wynika to zarówno z ich historycznie ukształtowanej formy architektonicznej, jak i z usytuowania terenowego, symboliki wejścia, wielopoziomowości wnętrza oraz obecności dodatkowych stref użytkowych, takich jak chóry, wieże, kaplice boczne, krypty czy zaplecze parafialne. Schody w takich obiektach nie są wyłącznie neutralnym elementem technicznym. Współtworzą kompozycję fasad, budują rangę wejścia, porządkują hierarchię przestrzeni i często stanowią integralną część historycznej substancji oraz sposobu percepcji zabytku [Szmygin 2022, s. 11–29].

Współczesne wymagania związane z dostępnością przestrzeni sprawiają, że w obiektach zabytkowych coraz częściej pojawia się potrzeba wprowadzania nowych rozwiązań komunikacji pionowej: pochylni, podnośników, wind, dodatkowych poręczy, a czasem również nowych biegów lub całych klatek schodowych. W wy-

Introduction

Historic religious buildings are among the types of buildings in which the problem of vertical circulation is particularly pronounced. This results from both their historically developed architectural form and their topographical setting, the symbolism of entry, multilevel interiors, and the presence of additional functional zones, such as choir galleries, towers, side chapels, crypts, and parish facilities. Stairs in such buildings are not merely neutral technical elements. They contribute to facade composition, establish the prominence of the entrance, organize the hierarchy of spaces, and often form an integral part of the historic fabric and of the way the heritage asset is perceived [Szmygin 2022, pp. 11–29].

Contemporary accessibility requirements increasingly create a need to introduce new vertical circulation solutions into historic buildings: ramps, platform lifts, lifts, additional handrails and, in some cases, new flights or entire stairwells. In religious buildings, such

* dr inż. arch., Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, Katedra Architektury Mieszkaniowej i Urbanistyki

** dr inż. arch., prof. Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Nysie, Instytut Nauk Technicznych, kierunek Architektura

*** dr hab. inż., prof. Politechniki Wrocławskiej, Wydział Budownictwa Lądowego i Wodnego

* Ph.D. Eng. Arch., Białystok University of Technology, Faculty of Architecture, Department of Residential Architecture and Urban Planning

** Ph.D. Eng. Arch., Professor of the University of Applied Sciences in Nysa, Institute of Technical Sciences, Architecture Program

*** D.Sc. Ph.D. Eng., Professor of the Wrocław University of Science and Technology, Faculty of Civil Engineering

Cytowanie / Citation: Magdziak M., Opałka P., Bednarz Ł. Accessibility of Vertical Circulation in Historic Religious Buildings: Between Legibility for Users and the Protection of Heritage Values. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 86S:161–179

Otrzymano / Received: 16.04.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 13.05.2026

doi: 10.48234/WK86SCIRCULATION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

padku obiektów sakralnych interwencje te są szczególnie złożone. Dotykają nie tylko kwestii bezpieczeństwa i funkcjonalności, lecz także miejsc o dużym znaczeniu symbolicznym i kompozycyjnym. Wejście główne, schody prowadzące do świątyni, stopnie prezbiterium czy komunikacja do przestrzeni wież i chórów są często elementami współokreślającymi charakter obiektu, a zarazem miejscami, w których najsilniej ujawniają się bariery dla osób o ograniczonej mobilności, osób niewidomych i słabowidzących, osób starszych czy czasowo niesprawnych [Szymgin 2022, s. 85–111; *Standardy dostępności* 2025, s. 157–166]. Nie można jednak ujmować tego problemu wyłącznie jako technicznego pokonania bariery. Badania dotyczące bezpieczeństwa użytkowania schodów pokazują, że o jakości poruszania się decydują zarówno podstawowe parametry geometryczne, jak i dostęp do poręczy, kontrast krawędzi stopni, długość biegów, oświetlenie i czytelność przebiegu trasy [Carson et al. 1978; Templer 1992, s. 57–89]. W analizach współczesnych realizacji do najczęściej wskazywanych zagrożeń należą brakujące lub niewłaściwie zaprojektowane poręcze, nadmierna długość biegów schodowych oraz niski kontrast wizualny krawędzi stopni [Kim, Steinfeld 2016, s. 102–108]. W obiektach zabytkowych te problemy nakładają się dodatkowo na ograniczenia wynikające z ochrony substancji historycznej i konieczności zachowania kompozycyjnej roli schodów w strukturze budynku [Tajchman 2008, s. 18–20; Szymgin 2022, s. 57–78].

W polskim porządku prawnym obowiązuje ustawa o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. W odniesieniu do budynków istotne znaczenie mają także Prawo budowlane oraz rozporządzenie w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. W wypadku obiektów zabytkowych podstawowym punktem odniesienia pozostaje natomiast ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Ustawa z 19 lipca 2019 r.; Ustawa z 23 lipca 2003 r.; Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.]. *Standardy dostępności dla polityki spójności 2021–2027* [2025, s. 157–166] podkreślają ponadto, że obiekty zabytkowe wymagają rozwiązań indywidualnych, dostosowanych do specyfiki konkretnej struktury historycznej. Z perspektywy konserwatorskiej liczy się więc nie tylko to, czy w obiekcie zastosowano windę lub pochylnię. Równie ważne jest, gdzie dane rozwiązanie zostało zlokalizowane, czy pozostaje czytelne dla użytkownika, czy prowadzi do wejścia głównego, czy alternatywnego, a także to, czy zapewnia pełny, częściowy czy jedynie warunkowy dostęp do obiektu. W tym ujęciu elementy komunikacji pionowej należy analizować nie jako pojedyncze urządzenia, lecz jako interwencje projektowo-konserwatorskie wpływające jednocześnie na dostępność, samodzielność użytkowania, czytelność przestrzeni i odbiór wartości zabytkowych [Szymgin 2022, s. 57–78; Tajchman 2014, s. 3–15].

Celem artykułu jest uporządkowanie wiedzy na temat współczesnych sposobów integrowania schodów, pochylni i wind w zabytkowych obiektach sakralnych oraz wskazanie podstawowych strategii ich wprowadzania do historycznej struktury budynku. Przyjęto,

interwencje są szczególnie złożone. They concern not only safety and functionality, but also places of considerable symbolic and compositional significance. The main entrance, the stairs leading to the church, the steps of the chancel and the routes to towers and choir galleries frequently help define the character of the building; at the same time, these are the places where barriers are most acutely experienced by people with reduced mobility, blind and partially sighted people, older people and those with temporary impairments [Szymgin 2022, pp. 85–111; *Standardy dostępności* 2025, pp. 157–166]. The issue cannot, however, be reduced to the technical overcoming of a barrier. Research on stair safety shows that the quality of movement depends on both basic geometric parameters and access to handrails, the contrast of step edges, the length of flights, lighting, and the legibility of the route [Carson et al. 1978; Templer 1992, pp. 57–89]. Analyses of contemporary projects identify missing or inadequately designed handrails, excessively long stair flights and low visual contrast at step edges among the most common hazards [Kim, Steinfeld 2016, pp. 102–108]. In historic buildings, these problems are compounded by restrictions arising from the protection of the historic fabric and the need to preserve the compositional role of stairs within the building [Tajchman 2008, pp. 18–20; Szymgin 2022, pp. 57–78].

The Polish legal framework includes the Act on Ensuring Accessibility for Persons with Special Needs. In relation to buildings, the Building Law and the Regulation on the technical conditions to be met by buildings and their location are also relevant. For historic buildings, the principal point of reference remains the Act on the Protection and Care of Monuments [Ustawa z 19 lipca 2019 r.; Ustawa z 23 lipca 2003 r.; Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.]. *The Accessibility Standards for Cohesion Policy 2021–2027* [2025, pp. 157–166] further emphasize that historic buildings require individual solutions tailored to the specific character of each historic structure. From a conservation perspective, therefore, it is not enough to determine whether a lift or ramp has been installed. Equally important are its location, whether it is legible to users, whether it leads to the main or an alternative entrance, and whether it provides full, partial or merely conditional access to the building. In this approach, vertical circulation elements should be analyzed not as isolated devices, but as design and conservation interventions that simultaneously affect accessibility, independent use, spatial legibility and the perception of heritage values [Szymgin 2022, pp. 57–78; Tajchman 2014, pp. 3–15].

The aim of the article is to systematize knowledge concerning contemporary methods of integrating stairs, ramps and lifts into historic religious buildings and to identify the principal strategies for introducing them into the historic structure. It is assumed that vertical circulation solutions should be assessed both in

że rozwiązania komunikacji pionowej powinny być oceniane zarówno z punktu widzenia parametrów technicznych, jak i ich konsekwencji funkcjonalnych, przestrzennych i konserwatorskich.

Ramy prawne i konserwatorskie interwencji w obrębie komunikacji pionowej

Zapewnianie dostępności w zabytkowych obiektach sakralnych wymaga pogodzenia co najmniej dwóch porządków normatywnych. Z jednej strony są to przepisy i standardy odnoszące się do dostępności, bezpieczeństwa użytkowania oraz projektowania budynków, z drugiej zaś regulacje dotyczące ochrony zabytków i zachowania ich wartości historycznych, artystycznych i naukowych [Ustawa z 19 lipca 2019 r.; Ustawa z 23 lipca 2003 r.; Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.].

Ustawa o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami określa środki służące zapewnianiu dostępności oraz obowiązki podmiotów publicznych w tym zakresie. W praktyce architektonicznej szczególne znaczenie ma dostępność architektoniczna, rozumiana zarówno jako możliwość wejścia do budynku, jak i warunki pozwalające na jego możliwie samodzielne i godne użytkowanie [Ustawa z 19 lipca 2019 r.]. Nawet tam, gdzie obowiązki ustawowe nie przekładają się bezpośrednio na pełen zakres inwestycji, ustawa pozostaje ważnym punktem odniesienia przy ocenie standardu przestrzeni i planowaniu działań modernizacyjnych.

Z perspektywy technicznej podstawowe znaczenie zachowują także Prawo budowlane oraz rozporządzenie w sprawie warunków technicznych. W odniesieniu do komunikacji pionowej istotne są zwłaszcza wymagania związane z bezpieczeństwem użytkowania, dostępnością, parametrami schodów i pochylni oraz zasadami projektowania balustrad i poręczy [Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.]. Jednocześnie praktyka pokazuje, że sama zgodność z minimalnymi wymaganiami nie zawsze gwarantuje pełne bezpieczeństwo użytkowników. Wiele rozwiązań formalnie zgodnych z przepisami może nadal stwarzać problemy dla osób z ograniczeniami ruchowymi, sensorycznymi lub poznawczymi, np. gdy schody są słabo czytelne, zbyt długie lub pozbawione odpowiedniego wsparcia w postaci ergonomicznych poręczy i kontrastowych oznaczeń [Templer 1992, s. 57–89; Kim, Steinfeld 2016, s. 102–108].

W wypadku zabytków dodatkową i nadrzędną ramę stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Reguluje ona zasady ochrony prawnej zabytków oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach objętych ochroną [Ustawa z 23 lipca 2003 r.]. Oznacza to, że każda ingerencja w system komunikacji pionowej musi być rozpatrywana również pod kątem wpływu na substancję zabytkową, autentyczność, kompozycję elewacji, historyczną strukturę wnętrza oraz zasadę odwracalności zastosowanych rozwiązań [Tajchman 2014, s. 9–38].

W tym kontekście szczególnie użyteczne są polskie opracowania dotyczące dostępności obiektów zabytko-

terms of their technical parameters and their functional, spatial and conservation consequences.

Legal and conservation framework for interventions in vertical circulation systems

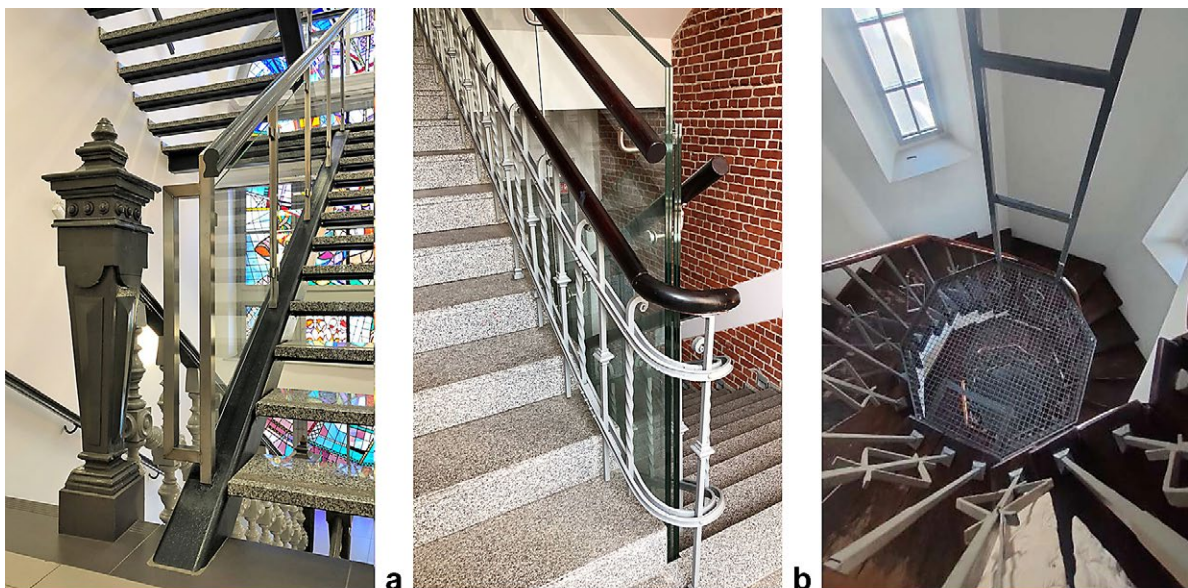
Providing accessibility in historic religious buildings requires the reconciliation of at least two normative frameworks. The first comprises regulations and standards relating to accessibility, safety in use and building design; the second concerns heritage protection and the preservation of historical, artistic and scientific values [Ustawa z 19 lipca 2019 r.; Ustawa z 23 lipca 2003 r.; Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.].

The Act on Ensuring Accessibility for Persons with Special Needs defines measures for ensuring accessibility and the obligations of public entities in this respect. In architectural practice, architectural accessibility is of particular importance, understood both as the possibility of entering a building and as the conditions that allow it to be used as independently and with as much dignity as possible [Ustawa z 19 lipca 2019 r.]. Even where statutory obligations do not directly apply to the full scope of an investment project, the Act remains an important point of reference when assessing spatial standards and planning modernization works.

From a technical perspective, the Building Law and the Regulation on technical conditions also remain fundamental. With regard to vertical circulation, the key requirements concern safety in use, accessibility, the parameters of stairs and ramps, and the principles governing the design of balustrades and handrails [Rozporządzenie z 12 kwietnia 2002 r.]. Practice nevertheless shows that compliance with minimum requirements does not always guarantee the full safety of users. Many solutions that formally comply with regulations may still create difficulties for people with mobility, sensory or cognitive impairments, for example when stairs are visually unclear, excessively long or lack adequate support in the form of ergonomic handrails and contrasting markings [Templer 1992, pp. 57–89; Kim, Steinfeld 2016, pp. 102–108].

For heritage assets, an additional and overriding framework is provided by the Act on the Protection and Care of Monuments. It regulates the legal protection of monuments and the conduct of conservation, restoration and construction works on protected properties [Ustawa z 23 lipca 2003 r.]. Consequently, every intervention in a vertical circulation system must also be considered in terms of its impact on the historic fabric, authenticity, facade composition, the historic structure of the interior and the reversibility of the solutions introduced [Tajchman 2014, pp. 9–38].

In this context, Polish studies on the accessibility of historic buildings are particularly useful. Bogusław Szmygin [2022, pp. 57–78] demonstrates that adapting a heritage asset cannot consist in mechan-

Ryc. 1. Przykłady interwencji w obrębie historycznej komunikacji pionowej: a) rozbudowa klatki schodowej w budynku Starostwa Powiatowego w Nysie, 2016; b) podwyższone poręcze mocowane do tafli szkła, 2015; c) zabezpieczenie duszy schodów za pomocą konstrukcji stalowej w wieży kościoła św. Rocha w Białymstoku, 2026; fot. a, b – P. Opałka, c – M. Magdziak

Fig. 1. Examples of interventions within historic vertical circulation systems: a) extension of the stairwell in the County Office building in Nysa, 2016; b) raised handrails fixed to glass panels, 2015; c) securing the stairwell void with a steel structure in the tower of St. Roch's Church in Białystok, 2026; photos: a, b – P. Opałka, c – M. Magdziak

wych. Publikacja Bogusława Szmygina [2022, s. 57–78] pokazuje, że dostosowanie zabytku nie może polegać na mechanicznym przenoszeniu rozwiązań typowych dla współczesnego budownictwa, lecz wymaga każdorazowo indywidualnej diagnozy obiektu, jego wartości i zakresu dopuszczalnych przekształceń. Podobnie w *Standardach dostępności dla polityki spójności 2021–2027* [2025, s. 157–166] podkreśla się unikatowość obiektów zabytkowych i konieczność opracowywania rozwiązań „szytych na miarę”, uwzględniających zarówno ograniczenia konserwatorskie, jak i potrzeby użytkowników.

Na poziomie praktyki projektowej można wyróżnić kilka podstawowych rodzajów interwencji w obrębie historycznej komunikacji pionowej, których przykłady zaprezentowano na rycinie 1. Należą do nich:

- budowa lub dobudowa nowej klatki schodowej,
- rozbudowa istniejących schodów,
- przebudowa poręczy i balustrad,
- montaż dźwigu osobowego w sąsiedztwie schodów lub w istniejącej przestrzeni komunikacyjnej,
- wprowadzanie dodatkowych zabezpieczeń służących poprawie bezpieczeństwa użytkownika [Tajchman 2008, s. 18–20; 2014, s. 16–25].

W obiektach sakralnych zestaw ten należy dodatkowo uzupełnić o pochylnie zewnętrzne i wewnętrzne, podnośniki przy schodach wejściowych, trasy alternatywne prowadzące do wejść bocznych, zapleczych lub wtórnych [Szmygin 2022, s. 85–111, 127–145].

Założenia metodologiczne i materiał badawczy

Przyjęta w artykule perspektywa analityczna opiera się na założeniu, że komunikacja pionowa w zabytkowych

icaly transferring solutions typical of contemporary construction, but requires an individual diagnosis of the building, its values and the permissible scope of transformation in each case. Similarly, the *Accessibility Standards for Cohesion Policy 2021–2027* [2025, pp. 157–166] emphasize the uniqueness of historic buildings and the need for bespoke solutions that take account of both conservation constraints and users' needs.

At the level of design practice, several basic types of intervention in historic vertical circulation systems can be distinguished; examples are shown in Figure 1. These include:

- construction or addition of a new stairwell,
- extension of existing stairs,
- alteration of handrails and balustrades,
- installation of a passenger lift adjacent to stairs or within an existing circulation space,
- introduction of additional safeguards to improve safety in use [Tajchman 2008, pp. 18–20; 2014, pp. 16–25].

In religious buildings, this list should be supplemented by external and internal ramps, platform lifts at entrance stairs, and alternative routes leading to side, service or secondary entrances [Szmygin 2022, pp. 85–111, 127–145].

Methodological assumptions and research material

The analytical perspective adopted in this article is based on the assumption that vertical circulation in historic religious buildings should be assessed not only

obiektach sakralnych powinna być oceniana nie tylko przez pryzmat obecności konkretnego urządzenia lub elementu budowlanego, lecz także jako część szerszej sekwencji użytkowania obiektu. Oznacza to konieczność uwzględnienia kilku powiązanych ze sobą kwestii: relacji interwencji względem historycznej kompozycji, stopnia ingerencji w substancję zabytkową, czytelności trasy dla użytkownika, zakresu samodzielności korzystania oraz poziomu zapewnionej dostępności [Szmygin 2022, s. 57–78, 85–111; *Standardy dostępności* 2025, s. 157–166]. Taki sposób analizy pozwala uchwycić różnicę między rozwiązaniem rzeczywiście włączającym użytkownika w korzystanie z obiektu a rozwiązaniem jedynie formalnie spełniającym podstawowy warunek dostępu.

Artykuł ma charakter jakościowy i opiera się na analizie porównawczej wybranych studiów przypadku. Materiał badawczy obejmuje analizę literatury przedmiotu, aktów prawnych oraz dokumentów dotyczących dostępności i ochrony zabytków, a także dokumentację fotograficzną i obserwacje terenowe. Do badań wybrano przykłady reprezentujące odmienne sposoby integrowania współczesnych urządzeń i tras komunikacji pionowej z obiektem historycznym.

Analiza nie została oparta na prostym zestawieniu typów urządzeń, lecz zmierzała do wskazania podstawowych strategii integrowania komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych. Na podstawie materiału badawczego, studiów przypadku oraz przeglądu literatury zaproponowano autorskie uporządkowanie pięciu podstawowych strategii integracji komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych. Są to:

- strategia ekspozycji,
- strategia ukrycia,
- strategia obejścia,
- strategia częściowości,
- strategia kompensacji.

Strategie integracji komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych

Analiza współczesnych interwencji w obrębie komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych pokazuje, że rozwiązania takie jak schody uzupełniające, pochylnie, podnośniki i windy nie funkcjonują w przestrzeni jako elementy neutralne. Każde z nich wpływa nie tylko na możliwość pokonywania różnic poziomów, lecz także na sposób odczytywania kompozycji obiektu, organizację ruchu, relację między wejściem głównym a wejściem alternatywnym oraz zakres samodzielności użytkownika. Z tego względu bardziej użyteczne niż klasyfikowanie urządzeń według ich typu wydaje się uporządkowanie sposobów ich wprowadzania jako strategii integracji z historyczną strukturą budynku [Szmygin 2022, s. 57–78; Tajchman 2014, s. 3–15].

Proponowana typologia nie ma charakteru zamkniętego ani rozłącznego. W praktyce pojedynczy obiekt może łączyć kilka strategii jednocześnie, np. ekspozycję nowego elementu z obejściem historycznego wejścia albo częściową dostępność z rozwiązaniami

in terms of the presence of a particular device or building element, but also as part of a broader sequence of building use. This requires consideration of several interrelated issues: the relationship of the intervention to the historic composition, the degree of interference with the historic fabric, the legibility of the route for users, the extent of independent use and the level of accessibility provided [Szmygin 2022, pp. 57–78, 85–111; *Standardy dostępności* 2025, pp. 157–166]. This approach makes it possible to distinguish between a solution that genuinely includes the user in the use of the building and one that merely meets the basic condition of access in formal terms.

The article is qualitative in nature and is based on a comparative analysis of selected case studies. The research material comprises an analysis of the literature, legal acts and documents concerning accessibility and heritage conservation, as well as photographic documentation and field observations. The cases were selected to represent different ways of integrating contemporary vertical circulation devices and routes into historic buildings.

Rather than simply comparing types of devices, the analysis sought to identify the principal strategies for integrating vertical circulation into historic religious buildings. Based on the research material, case studies, and literature review, the authors propose an original classification of five principal strategies for integrating vertical circulation into historic religious buildings. These are:

- the exposure strategy,
- the concealment strategy,
- the bypass strategy,
- the partial-access strategy,
- the compensation strategy.

Strategies for integrating vertical circulation into historic religious buildings

An analysis of contemporary interventions in vertical circulation systems in historic religious buildings shows that supplementary stairs, ramps, platform lifts, and lifts are not neutral elements in space. Each affects not only the ability to negotiate changes in level but also the reading of the building's composition, the organization of movement, the relationship between the main and alternative entrances, and the user's degree of independence. For this reason, rather than classifying devices by type, it appears more useful to classify the ways in which they are introduced as strategies for integrating with the building's historic structure [Szmygin 2022, pp. 57–78; Tajchman 2014, pp. 3–15].

The proposed typology is neither closed nor mutually exclusive. In practice, a single building may combine several strategies, for example, exposing a new element while bypassing the historic entrance, or providing partial accessibility with compensatory measures. Nevertheless, distinguishing the principal models

Kategoria	Ekspozycja	Ukrycie	Obejście	Częściowość	Kompensacja
Definicja	Nowy element wyraźnie odróżniony od zabytku i czytelny w strukturze obiektu	Nowy element podporządkowany kompozycji historycznej i ograniczony wizualnie	Dostęp prowadzony trasą alternatywną, poza głównym układem wejściowym	Usunięcie wybranych barier bez pełnego udostępnienia całego obiektu	Dostęp wspierany organizacyjnie lub obsługowo, nie w pełni rozwiązany architektonicznie
Wartość	Wysoka rozpoznawalność trasy i rozwiązania	Mniejsza ingerencja w odbiór zabytku	Ochrona reprezentacyjnej strefy wejścia	Poprawa dostępności podstawowej przy ograniczonej ingerencji	Elastyczność i ograniczenie ingerencji fizycznej
Ograniczenie	Ryzyko konkurencji z kompozycją historyczną	Słabsza rozpoznawalność dla użytkownika	Wydłużenie drogi i nierównorzędność dostępu	Brak pełnego uczestnictwa w użytkowaniu obiektu	Zależność od pomocy lub dodatkowych procedur
Efekt użytkowy	Ułatwia orientację, ale może silnie zaznaczać ingerencję	Rozwiązanie konserwatorsko dyskretne, lecz mniej oczywiste w użyciu	Umożliwia wejście bez przekształcania głównych schodów	Daje dostęp do wybranych poziomów lub stref, nie do całości	Dostęp możliwy, ale mniej samodzielny i mniej stabilny

Tab. 1. Strategie integracji komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych; oprac. autorzy

Category	Exposure	Concealment	Bypass	Partial access	Compensation
Definition	A new element clearly differentiated from the heritage asset and legible within the building structure	A new element subordinated to the historic composition and visually restrained	Access provided by an alternative route outside the main entrance arrangement	Removal of selected barriers without making the entire building fully accessible	Access supported by organizational or staff-assisted measures rather than fully resolved architecturally
Advantage	High recognizability of the route and solution	Less impact on the perception of the heritage asset	Protection of the representative entrance zone	Improved basic accessibility with limited intervention	Flexibility and limited physical intervention
Limitation	Risk of competing with the historic composition.	Lower recognizability for users	Longer route and unequal access	No full participation in the use of the building	Dependence on assistance or additional procedures
User outcome	Supports orientation but may make the intervention highly prominent	Discreet in conservation terms, but less obvious to use	Enables entry without altering the main stairs	Provides access to selected levels or zones, but not to the whole building	Access is possible, but less independent and less reliable

Table 1. Strategies for integrating vertical circulation in historic religious buildings; prepared by the authors

kompensacyjnymi. Mimo to wyróżnienie podstawowych modeli postępowania pozwala lepiej uchwycić logikę współczesnych interwencji oraz ich konsekwencje konserwatorskie i użytkowe.

Zbiorczą charakterystykę wyłonionych typologii przedstawiono w tabeli 1.

Strategia ekspozycji

Strategia ekspozycji polega na takim wprowadzeniu nowego elementu komunikacji pionowej, aby pozostawał on wyraźnie odróżniony od historycznej struktury obiektu. Może ona dotyczyć zarówno nowej klatki schodowej, jak i windy lub pochylni o współczesnym wyrazie materiałowym i formalnym. Z konserwatorskiego punktu widzenia strategia ta bywa uzasadniana zasadą rozpoznawalności ingerencji, zgodnie z którą element nowy nie powinien imitować historycznej substancji ani zacierać granicy między częścią autentyczną a współczesnym uzupełnieniem [Tajchman 2014, s. 13–18].

of intervention helps clarify the logic of contemporary interventions and their conservation and user-related consequences.

A consolidated characterization of the identified strategies is presented in Table 1.

Exposure strategy

The exposure strategy involves introducing a new vertical circulation element in such a way that it remains clearly distinguishable from the historic structure of the building. It may involve a new stairwell, a lift or a ramp with a contemporary material and formal expression. From a conservation perspective, this strategy may be justified by the principle that an intervention should remain recognizable: a new element should neither imitate the historic fabric nor blur the boundary between the authentic part and a contemporary addition [Tajchman 2014, pp. 13–18].

Zaletą takiego rozwiązania jest zwykle wysoka czytelność przestrzenna. Użytkownik łatwiej identyfikuje przebieg dostępnej trasy, lokalizację windy lub nowych schodów, a sama interwencja może porządkować ruch i poprawiać orientację w obiekcie. Jednocześnie rozwiązania eksponowane niosą wyraźne ryzyko konserwatorskie, ponieważ mogą konkurować z historyczną kompozycją wejścia, zakłócać odbiór fasady lub dominować w przestrzeni, zwłaszcza gdy są sytuowane przy głównych schodach, w osi widokowej albo w bezpośrednim sąsiedztwie najbardziej reprezentacyjnych partii obiektu.

Strategia ukrycia

Strategia ukrycia polega na takim lokalizowaniu i kształtowaniu nowych rozwiązań komunikacji pionowej, aby w możliwie najmniejszym stopniu ujawniały się one w odbiorze zabytkowego obiektu. Dąży się wówczas do ograniczenia widoczności windy, pochylni lub podnośnika poprzez ich sytuowanie poza główną oś kompozycyjną, w przestrzeniach bocznych, w strefach zaplecзовych albo w szczelinach przestrzennych między istniejącymi elementami zabudowy. Celem jest zmniejszenie wpływu nowej ingerencji na historyczny obraz obiektu oraz zachowanie dominującej roli oryginalnych schodów, elewacji i wejścia [Szmygin 2022, s. 85–111, 127–145].

Strategia ta bywa atrakcyjna z perspektywy ochrony zabytków, ale często prowadzi do osłabienia czytelności użytkowania. Rozwiązanie mało widoczne dla obserwatora zewnętrznego bywa jednocześnie mało rozpoznawalne dla osoby, która faktycznie potrzebuje z niego skorzystać. W konsekwencji użytkownik może nie odnaleźć dostępnej trasy bez wcześniejszej wiedzy, pomocy innych osób albo dodatkowej informacji kierunkowej. Powstaje więc paradoks często spotykany w obiektach zabytkowych: rozwiązanie konserwatorsko dyskretne staje się użytkowo nieoczywiste [Standardy dostępności 2025, s. 157–166].

Strategia obejścia

Strategia obejścia polega na zachowaniu historycznego układu głównego wejścia i poprowadzeniu dostępnej trasy inną drogą: przez wejście boczne, zaplecзowe, dziedziniec, budynek towarzyszący lub dłuższy ciąg komunikacyjny prowadzący do poziomu docelowego, z pominięciem najbardziej reprezentacyjnych schodów. Jest to jedna z najczęściej spotykanych metod postępowania w zabytkach, zwłaszcza wtedy, gdy główny układ wejściowy ma wysoką wartość historyczną, kompozycyjną lub symboliczną i nie powinien być bezpośrednio przekształcany [Szmygin 2022, s. 85–111; Tajchman 2014, s. 3–15].

Zaletą tej strategii jest ograniczenie ingerencji w najbardziej wrażliwe partie obiektu. Jednocześnie rozwiązanie to budzi wątpliwości, jeśli chodzi o jakość doświadczenia użytkownika. Dostęp przez trasę alternatywną oznacza zwykle wydłużenie drogi, konieczność dodatkowego orientowania się w układzie obiektu, a czasem także korzystanie z wejścia o niższej randze niż wejście główne.

The principal advantage of this approach is usually a high degree of spatial legibility. Users can more readily identify the accessible route, the location of a lift or new stairs, while the intervention itself may organize movement and improve orientation within the building. At the same time, exposed solutions entail a clear conservation risk, as they may compete with the historic composition of the entrance, disrupt the perception of the facade or dominate the space, particularly when placed next to the main stairs, on a principal sightline or directly adjacent to the most representative parts of the building.

Concealment strategy

The concealment strategy involves locating and shaping new vertical circulation solutions so that they are as discreet as possible in the perception of the historic building. The visibility of a lift, ramp or platform lift is reduced by placing it outside the main compositional axis, in lateral spaces, service areas or spatial gaps between existing parts of the building. The aim is to minimize the impact of the new intervention on the historic appearance of the building and to preserve the dominant role of the original stairs, facades and entrance [Szmygin 2022, pp. 85–111, 127–145].

This strategy can be attractive from a heritage conservation perspective, but often weakens the legibility of use. A solution that is scarcely visible to an external observer may also be difficult for the person who actually needs to use it to identify. As a result, users may be unable to find the accessible route without prior knowledge, assistance from others, or additional directional information. This creates a paradox frequently encountered in historic buildings: a solution that is discreet in conservation terms becomes unclear in use [Standardy dostępności 2025, pp. 157–166].

Bypass strategy

The bypass strategy retains the historic arrangement of the main entrance while providing an accessible route by another path: through a side or service entrance, a courtyard, an ancillary building or a longer circulation route leading to the destination level while avoiding the most representative stairs. This is one of the most common approaches in heritage buildings, especially where the main entrance arrangement has high historical, compositional or symbolic value and should not be directly altered [Szmygin 2022, pp. 85–111; Tajchman 2014, pp. 3–15].

The advantage of this strategy is that it limits intervention in the most sensitive parts of the building. At the same time, it raises concerns about the quality of the user experience. Access by an alternative route usually involves a longer journey, additional orienta-

Ryc. 2. Kościół św. Teresy w Łodzi: a) główne schody wejściowe i lokalizacja windy, b) winda usytuowana przy schodach, c) strefa wejściowa z dalszymi barierami; fot. M. Magdziak, 2026

Fig. 2. St. Teresa's Church in Łódź: a) main entrance stairs and the location of the lift; b) lift situated next to the stairs; c) entrance zone with further barriers; photo by M. Magdziak, 2026

Strategia częściowości

Strategia częściowości polega na takim kształtowaniu dostępności, które umożliwia pokonanie jednej lub kilku zasadniczych barier wysokościowych, lecz nie prowadzi do pełnego udostępnienia całego układu funkcjonalno-przestrzennego obiektu. Użytkownik może dzięki temu dostać się np. na poziom głównej nawy, lecz nie do kaplic bocznych, prezbiterium, chóru, wieży, krypty czy innych stref związanych z użytkowaniem świątyni [Szmygin 2022, s. 127–145].

Od strony praktycznej częściowość bywa rozwiązaniem realistycznym. Historyczne kościoły są często złożonymi, wielopoziomowymi strukturami, w których usunięcie wszystkich różnic poziomów byłoby technicznie bardzo trudne, ekonomicznie nieuzasadnione lub konserwatorsko nieakceptowalne. Należy jednak podkreślić, że dostęp do budynku nie jest tożsamy z pełnym uczestnictwem w jego użytkowaniu.

Strategia kompensacji

Strategia kompensacji polega na uzupełnianiu lub zastępowaniu rozwiązań architektonicznych działaniami organizacyjnymi, informacyjnymi lub usługowymi. W praktyce mogą to być: otwieranie zamkniętych przejść na prośbę użytkownika, pomoc personelu lub duchownych przy pokonywaniu ciężkich drzwi, kierowanie do wejścia alternatywnego, czasowe udostępnianie określonych tras albo stosowanie rozwiązań technicznych uruchamianych tylko w razie potrzeby [Standardy dostępności 2025, s. 157–166].

tion within the layout and, in some cases, the use of an entrance of lower status than the main entrance.

Partial-access strategy

The partial-access strategy provides a means of overcoming one or more principal changes in level without making the entire functional and spatial layout of the building fully accessible. It may, for example, enable a user to reach the level of the main nave but not the side chapels, chancel, choir gallery, tower, crypt or other zones associated with the use of the church [Szmygin 2022, pp. 127–145].

From a practical perspective, partial access may be a realistic solution. Historic churches are often complex, multilevel structures in which eliminating all changes in level would be technically very difficult, economically unjustified, or unacceptable from a conservation perspective. It should nevertheless be emphasized that access to the building is not equivalent to full participation in its use.

Compensation strategy

The compensation strategy supplements or replaces architectural solutions with organizational, informational or staff-assisted measures. In practice, these may include opening closed passages at a user's request, assistance from staff or clergy in operating heavy doors, directing users to an alternative entrance, temporarily making particular routes available, or using technical devices that are activated only when required [Standardy dostępności 2025, pp. 157–166].

Jej zaletą jest elastyczność oraz możliwość ograniczenia fizycznej ingerencji w zabytek. Zarazem jest to rozwiązanie najmniej korzystne z punktu widzenia samodzielności użytkowania. Uzależnia ono bowiem dostęp od obecności obsługi, dobrej organizacji, znajomości procedury lub gotowości do zwrócenia się o pomoc.

Studia przypadku

Przedstawione wcześniej strategie integracji komunikacji pionowej znajdują odzwierciedlenie w konkretnych realizacjach, w których współczesne wymagania dostępności zderzają się z historycznym układem obiektu, jego kompozycją oraz ograniczeniami konserwatorskimi. Wybrane przykłady pokazują, że nawet podobne z pozoru interwencje, takie jak wprowadzenie windy czy pochylni, mogą prowadzić do odmiennych efektów użytkowych i konserwatorskich w zależności od ich lokalizacji, stopnia widoczności, relacji względem wejścia głównego oraz zapewnienia ciągłości dalszej drogi wewnątrz obiektu [Szmygin 2022, s. 97–141; *Standardy dostępności* 2025, s. 157–166].

Kościół św. Teresy w Łodzi – dyskretna integracja i ograniczona czytelność rozwiązania

W wypadku kościoła św. Teresy w Łodzi współczesna interwencja polega na dobudowaniu windy po lewej stronie głównych schodów prowadzących do wejścia. Rozwiązanie to można odczytywać przede wszystkim jako przykład strategii ukrycia. Winda została usytuowana tak, aby nie dominować nad reprezentacyjnym układem wejściowym i nie zaburzać silnie odbioru fasady. Z perspektywy konserwatorskiej jest to zrozumiałe: główne schody zachowują swoją kompozycyjną dominację, a nowy element techniczny pozostaje podporządkowany historycznej strukturze (ryc. 2).

Jednocześnie właśnie ten przykład dobrze pokazuje podstawowe ograniczenie strategii ukrycia. Niewielka widoczność windy, brak wyraźnego kontrastu materiałowego, niedostateczne oznakowanie oraz brak czytelnej informacji kierunkowej powodują, że rozwiązanie jest trudne do samodzielnego odnalezienia przez użytkownika, który nie zna obiektu. Interwencja spełnia więc warunek ograniczenia wpływu wizualnego na zabytek, ale nie zapewnia pełnej czytelności użytkowania. Ważne jest też to, że osiągnięcie poziomu spocznika zewnętrznego przed wejściem głównym nie oznacza jeszcze pełnego rozwiązania problemu dostępności. Na dalszym etapie pojawiają się kolejne utrudnienia: ciężkie drzwi, konieczność rozpoznania, które skrzydło pozostaje otwarte, oraz wycieraczki utrudniające ruch. W efekcie uzyskana dostępność ma charakter nieciągły. Winda eliminuje jedną z podstawowych barier wysokościowych, nie prowadzi jednak do całkowicie samodzielnego i płynnego wejścia do świątyni. Z analitycznego punktu widzenia jest to więc przykład połączenia strategii ukrycia ze strategią kompensacji [Standardy dostępności 2025, s. 157–166].

Na uwagę zasługuje także przestrzeń przedsionka, w której zachowano historyczny układ schodów pro-

Its advantage lies in its flexibility and in the possibility of limiting physical intervention in the heritage asset. At the same time, it is the least favorable approach from the perspective of independent use. Access depends on the presence of staff, effective organization, knowledge of procedures or a willingness to ask for assistance.

Cases

The strategies for integrating vertical circulation described above are reflected in specific projects in which contemporary accessibility requirements confront the historic layout of the building, its composition and conservation constraints. The selected examples show that even interventions that appear similar, such as the introduction of a lift or ramp, may produce different outcomes for users and for heritage conservation depending on their location, degree of visibility, relationship to the main entrance and the continuity of the subsequent route within the building [Szmygin 2022, pp. 97–141; *Standardy dostępności* 2025, pp. 157–166].

St. Teresa's Church in Łódź – discreet integration and limited legibility

At St. Teresa's Church in Łódź, the contemporary intervention consists of a lift added to the left of the main stairs leading to the entrance. The solution can primarily be interpreted as an example of the concealment strategy. The lift was positioned so as not to dominate the representative entrance arrangement or substantially disrupt the perception of the facade. From a conservation perspective, this is understandable: the main stairs retain their compositional dominance, while the new technical element remains subordinate to the historic structure (Fig. 2).

At the same time, this example clearly demonstrates the principal limitation of the concealment strategy. The limited visibility of the lift, the absence of clear material contrast, inadequate signage and the lack of legible directional information make the solution difficult to find independently for users unfamiliar with the building. The intervention therefore limits the visual impact on the heritage asset, but does not provide full legibility in use. It is also important that reaching the external landing in front of the main entrance does not fully resolve the accessibility problem. Further obstacles arise at the next stage: heavy doors, the need to identify which leaf is open, and entrance mats that impede movement. The accessibility achieved is therefore discontinuous. The lift removes one of the principal changes in level, but does not provide a fully independent and seamless entrance to the church. Analytically, this is an example of combining the concealment strategy with the compensation strategy [Standardy dostępności 2025, pp. 157–166].

wadzących na chór i wyższe kondygnacje. Pokazuje to, że interwencja dotyczy jedynie podstawowego poziomu wejścia, nie rozwiązując szerzej problemu komunikacji pionowej w całym obiekcie.

Kościół św. Rocha w Białymstoku – wielowarstwowy układ dojścia i dostępność częściowa

Kościół św. Rocha w Białymstoku stanowi przykład szczególnie złożony, ponieważ problem komunikacji pionowej wynika tu już z samego usytuowania świątyni na wzgórzu. Monumentalny system schodów prowadzących z różnych stron stanowi integralną część kompozycji urbanistycznej i architektonicznej obiektu. Nie pełni on wyłącznie funkcji użytkowej. Buduje scenariusz dojścia i podkreśla dominującą pozycję świątyni w krajobrazie miasta (ryc. 3a).

W odpowiedzi na problem dostępności wprowadzono tu kilka rozwiązań, które nie tworzą jednak jednego spójnego systemu. Już wcześniej dobudowano windę od strony ulicy, dostępną poprzez niewielki budynek usługowy związany z zespołem kościelnym. Rozwiązanie to można interpretować jako połączenie strategii ekspozycji i obejścia. Sama winda jest stosunkowo dobrze identyfikowalna jako współczesny element, ale zarazem prowadzi trasą alternatywną, odsuniętą od monumentalnego wejścia głównego (ryc. 3b, c).

Na poziom kościoła można się dostać także drogą okrążającą obiekt. Rozwiązanie to jeszcze wyraźniej wpisuje się w strategię obejścia, ponieważ pozwala ominąć najbardziej reprezentacyjne partie układu wejściowego, ale odbywa się kosztem wydłużenia drogi i zmiany logiki dojścia. Nawet po osiągnięciu poziomu wejściowego problem nie zostaje jednak całkowicie rozwiązany. W obiekcie nadal występują kolejne różnice poziomów, w tym kilka stopni prowadzących na poziom głównej posadzki świątyni, przy których zastosowano pochylnię (ryc. 3d). Interwencja ta poprawia dostęp do podstawowej przestrzeni kościoła, ale zarazem pokazuje, że komunikacja pionowa ma tu charakter warstwowy. Dostęp do wnętrza nie jest równoznaczny z pełną dostępnością wszystkich stref. Boczne kaplice pozostają osiągalne po pokonaniu różnicy poziomów, podobnie jak prezbiterium, zakrystia i strefy liturgiczne (ryc. 3e, f).

Szczególnym przypadkiem w obrębie tego samego zespołu jest udostępnienie wieży do zwiedzania. Ośmioboczne i kręcone schody prowadzące do tej części obiektu stanowią cenny element historyczny i przestrzenny, ale pozostają niedostępne dla wielu użytkowników (ryc. 1c). W tym sensie kościół św. Rocha jest przykładem wyraźnej strategii częściowości: zapewniono dostęp do niektórych poziomów i funkcji, lecz nie do całego spektrum przestrzeni, które obiekt oferuje.

Zespół Bazyliki Archikatedralnej Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku – trasa alternatywna i dostępność warunkowa

Przypadek kościoła farnego w Białymstoku pokazuje inny sposób rozwiązywania problemu różnicy poziomów między przestrzenią miasta a poziomem wejścia do świątyni. Obiekt jest obecnie wyniesiony ponad po-

The vestibule is also noteworthy, as the historic arrangement of stairs leading to the choir gallery and upper levels has been retained. This shows that the intervention addresses only the basic entrance level and does not resolve the broader issue of vertical circulation throughout the building.

St. Roch's Church in Białystok – a multilayered approach route and partial accessibility

St. Roch's Church in Białystok is a particularly complex case because the vertical circulation problem already arises from the church's location on a hill. The monumental system of stairs approaching from different directions is an integral part of the building's urban and architectural composition. It serves not only a utilitarian function, but also constructs the sequence of approach and emphasizes the church's dominant position in the cityscape (Fig. 3a).

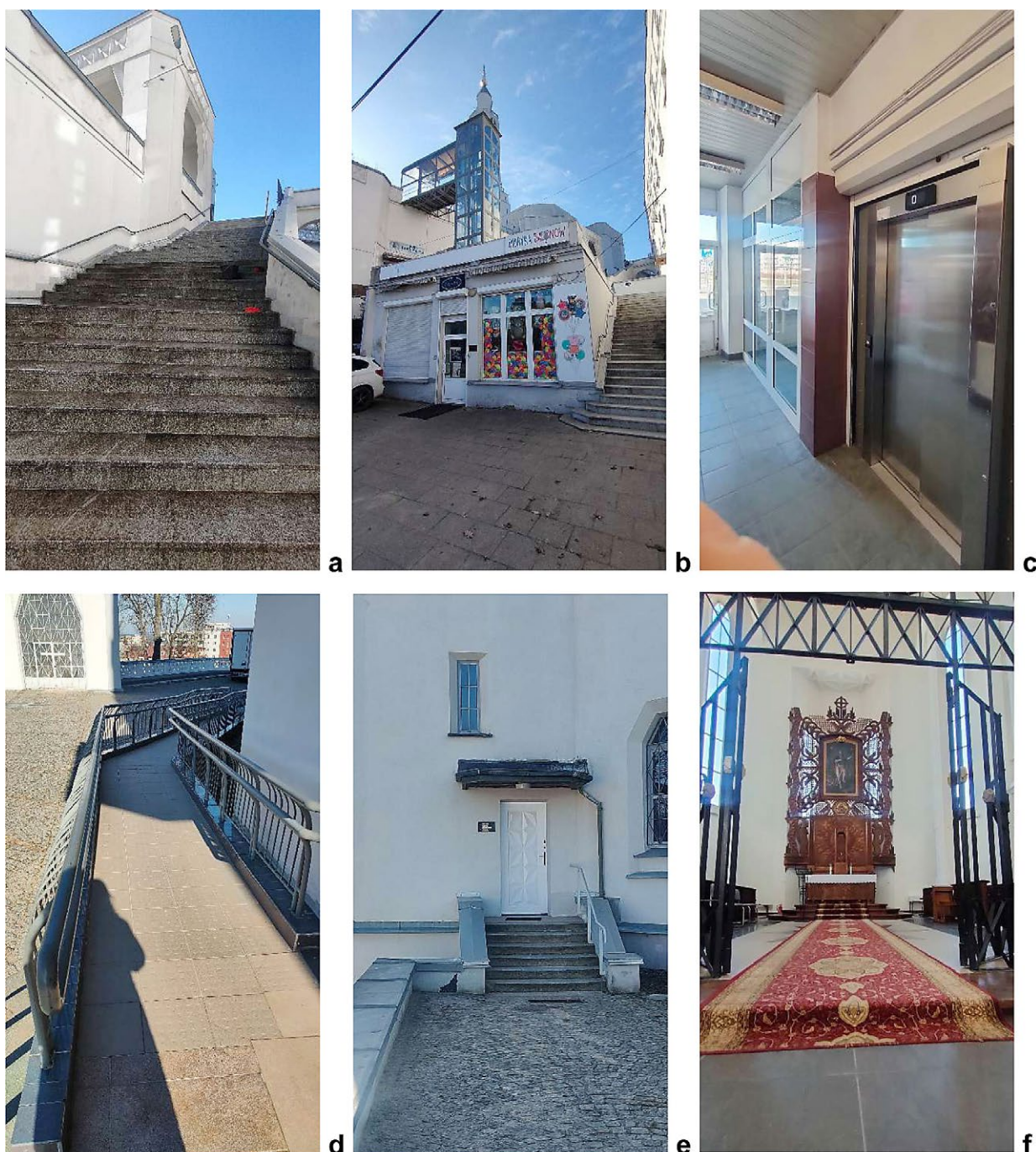
Several solutions have been introduced in response to the accessibility problem, but they do not form a single coherent system. A lift had previously been added on the street side, accessible through a small service building associated with the church complex. This solution can be interpreted as a combination of the exposure and bypass strategies. The lift itself is relatively easy to identify as a contemporary element, yet it is reached by an alternative route set apart from the monumental main entrance (Fig. 3b, c).

The church level can also be reached by a route that passes around the building. This solution fits the bypass strategy even more clearly, because it avoids the most representative parts of the entrance arrangement, but at the cost of a longer route and a change in the logic of approach. Even after reaching the entrance level, however, the problem is not fully resolved. Further changes in level remain inside the building, including several steps leading to the principal floor level of the church, where a ramp has been installed (Fig. 3d). The intervention improves access to the main church interior, but also demonstrates the layered nature of vertical circulation in this case. Access to the interior is not equivalent to full accessibility of all zones. Side chapels remain accessible only after negotiating a change in level, as do the chancel, sacristy and liturgical areas (Fig. 3e, f).

A particular case within the same complex is the tower's opening to visitors. The octagonal and spiral stairs leading to this part of the building are valuable historic and spatial elements, yet they remain inaccessible to many users (Fig. 1c). In this respect, St. Roch's Church is a clear example of the partial-access strategy: access has been provided to certain levels and functions, but not to the full range of spaces the building offers.

Cathedral Basilica of the Assumption of the Blessed Virgin Mary complex in Białystok – an alternative route and conditional accessibility

The case of the old parish church in Białystok demonstrates a different response to the change in level between the urban space and the entrance to the church. The building is now elevated above the level of the

Ryc. 3. Kościół św. Rocha w Białymstoku: a) monumentalne schody prowadzące na wzgórze kościelne, b–c) zewnętrzna winda dostępna od strony budynku usługowego, d) pochylnia prowadząca na poziom głównej przestrzeni świątyni, e) niedostępne wejście do zakrystii, f) różnica poziomów posadzki przy wejściu do kaplicy bocznej; fot. M. Magdziak, 2026

Fig. 3. St. Roch's Church in Białystok: a) monumental stairs leading up the church hill; b–c) external lift accessible from the service building side; d) ramp leading to the level of the main church interior; e) inaccessible entrance to the sacristy; f) difference in floor levels at the entrance to a side chapel; photo by M. Magdziak, 2026

ziom głównej ulicy. Główne wejście pozostaje związane ze schodami, dostęp alternatywny uzyskano zaś dzięki pochylni poprowadzonej w wąskiej przestrzeni między zabytkowym ogrodzeniem a sąsiednim budynkiem. Jest to charakterystyczny przykład połączenia strategii ukrycia i obejścia (ryc. 4).

Z konserwatorskiego punktu widzenia rozwiązanie to można ocenić jako ostrożne. Pochylnia została zlokalizowana poza głównym polem ekspozycji fasady i nie

main street. The main entrance is still approached by stairs, while alternative access is provided by a ramp routed through the narrow space between the historic fence and the neighboring building. This is a characteristic combination of the concealment and bypass strategies (Fig. 4).

From a conservation perspective, the solution can be considered cautious. The ramp is outside the main field of view of the facade and does not compete direct-

konkuruje bezpośrednio z reprezentacyjnym układem wejścia. Jednocześnie nie jest łatwa do odnalezienia przez użytkownika. Brak wyraźnego oznakowania kierunkowego, niewielka widoczność pochylni z głównych punktów dojścia oraz obecność furtek zamykających trasę sprawiają, że dostępność ma tu w pewnym stopniu charakter warunkowy.

W praktyce oznacza to, że użytkownik musi nie tylko wiedzieć o istnieniu alternatywnej trasy, lecz również mieć pewność, że będzie ona dostępna w danym momencie. Samo pokonanie podstawowej różnicy poziomów nie rozwiązuje jednak problemu dostępności, ponieważ na dalszym etapie pojawiają się ciężkie drzwi oraz kolejne drobne przeszkody utrudniające samodzielne wejście do świątyni. Jest to więc typowy przykład połączenia strategii obejścia i kompensacji.

Przykłady porównawcze – interwencje wyraźnie odróżnione od historycznej struktury

Analizę warto uzupełnić o przykłady porównawcze ukazujące odmienne sposoby integrowania współczesnej komunikacji pionowej z historyczną strukturą. Poszerzają one tło porównawcze, a jednocześnie ujawniają różne filozofie projektowe – od rozwiązań możliwie dyskretnych, podporządkowanych istniejącej kompozycji, po interwencje, w których świadomie jest eksponowany ich współczesny i techniczny charakter.

Szczególnie interesujący jest przykład adaptacji wieży ciśnień w Nysie, wzniesionej w 1907 r., a następnie przekształconej w wielofunkcyjne centrum turystyczne. Wcześniejsza komunikacja pionowa w obiekcie opierała się na wąskich, krętych schodach, niewystarczających dla nowej funkcji i współczesnych wymagań użytkowych. W ramach adaptacji wprowadzono lekkie stalowe schody i antresole mocowane wspornikowo do ścian wieży, a także windę osobową zlokalizowaną w trzonie technicznym (ryc. 5a). Rozwiązanie to stanowi przykład świadomego oddzielenia nowej warstwy komunikacyjnej od historycznej substancji. Zastosowane elementy nie próbują naśladować dawnej struktury, lecz tworzą wyraźnie współczesny układ wpisany w istniejącą przestrzeń. Jednocześnie interwencja zachowuje lekkość oraz podporządkowanie geometrii wnętrza, dzięki czemu nie prowadzi do zdominowania obiektu przez nową infrastrukturę komunikacyjną. Warto zwrócić uwagę, że problem projektowy nie ograniczał się wyłącznie do zaprojektowania nowego układu schodów, lecz obejmował również kwestie techniczne związane z wykonaniem izolacji przeciwwodnych i cieplnych w części pod kamiennymi głównymi schodami wejściowymi, gdzie zaprojektowano pomieszczenia użytkowe. Przypadek ten pokazuje, że w obiektach historycznych komunikacja pionowa często łączy się ze znacznie szerszym zakresem ingerencji technicznej, niż wynikałoby to z analizy samej formy schodów czy windy.

Równie interesująca jest adaptacja gotyckiej dzwonnicy przy bazylice św. Jakuba w Nysie, przekształconej na skarbiec (ryc. 5b). W obiekcie tym wprowadzono stalowo-szklaną klatkę schodową, która poza tym, że umożliwia komunikację pionową, pełni również funk-

ly with the representative entrance arrangement. At the same time, it is not easy for users to find. The lack of clear directional signage, limited visibility of the ramp from the principal approach points, and the presence of gates closing the route mean that accessibility is, to some extent, conditional.

In practice, users must not only know that the alternative route exists, but also be certain that it is available at the time of their visit. Overcoming the principal change in level does not, however, resolve the accessibility problem, because heavy doors and further minor obstacles that impede independent entry arise later along the route. This is therefore a typical example of combining the bypass and compensation strategies.

Comparative examples – interventions clearly differentiated from the historic structure

The analysis can usefully be supplemented by comparative examples illustrating different ways of integrating contemporary vertical circulation into historic structures. These broaden the comparative context and reveal different design philosophies, ranging from solutions that are as discreet as possible and subordinate to the existing composition to interventions that deliberately expose their contemporary and technical character.

A particularly interesting example is the adaptation of the water tower in Nysa, built in 1907 and later converted into a multifunctional visitor center. The original vertical circulation relied on narrow spiral stairs, which proved inadequate for the new function and contemporary requirements. The adaptation introduced lightweight steel stairs and mezzanines cantilevered from the tower walls, along with a passenger lift housed within a technical core (Fig. 5a). This solution deliberately separates the new circulation layer from the historic fabric. The inserted elements do not attempt to imitate the earlier structure; instead, they form a distinctly contemporary system integrated into the existing space. At the same time, the intervention retains a sense of lightness and remains subordinate to the interior geometry, thereby avoiding the new circulation infrastructure dominating the building. The design problem was not limited to creating a new stair arrangement but also included technical issues associated with waterproofing and thermal insulation beneath the main stone entrance stairs, where usable rooms were designed. This case demonstrates that, in historic buildings, vertical circulation is often linked to a much broader scope of technical intervention than an analysis of the form of the stairs or lift alone would suggest.

Equally interesting is the adaptation of the Gothic bell tower at the Basilica of St. James in Nysa, converted into a treasury (Fig. 5b). A steel-and-glass stairwell was introduced to provide vertical circulation and serve as an exhibition space. Visitors move through the contemporary structure while viewing displayed

Ryc. 4. Kościół farny w Białymstoku: a) wyniesione wejście główne ze schodami, b) ukryty początek pochylni, c–d) pochylnia poprowadzona między zabytkowym ogrodzeniem a zabudową towarzyszącą, e) fragment trasy alternatywnej; fot. M. Magdziak, 2026

Fig. 4. The parish church in Białystok: a) raised main entrance and stairs; b) concealed beginning of the ramp; c–d) ramp routed between the fence and the adjoining building; e) section of the alternative route; photo by M. Magdziak, 2026

cję wystawienniczą. Zwiedzający poruszają się po współczesnej konstrukcji, obserwując eksponowane dzieła sztuki sakralnej, a sama klatka schodowa staje się elementem organizującym doświadczenie przestrzeni. Jest to przykład strategii ekspozycji w jej najbardziej wyrazistej postaci. Nowa interwencja pozostaje jednoznacznie rozpoznawalna, jest materiałowo i formalnie odróżniona od historycznej tkanki, a zarazem zachowuje charakter rozwiązania odwracalnego. Zastosowanie zmatowionego szkła hartowanego w stopnicach i spocznikach wzmacnia współczesny wyraz klatki schodowej, porządkuje percepcję przestrzeni oraz wyraźnie odróżnia nową drogę komunikacji od historycznych murów.

works of religious art, and the stairwell itself becomes an organizing element of the spatial experience. This is the exposure strategy in its most explicit form. The new intervention is unequivocally recognizable, materially and formally distinct from the historic fabric, while retaining the character of a reversible solution. The use of frosted toughened glass for the treads and landings reinforces the stairwell's contemporary expression, structures the perception of the space, and clearly distinguishes the new circulation route from the historic walls.

A similar approach can be seen in the modern circular lift installed in the void of the existing stairwell

Podobnie jest w wypadku nowoczesnej okrągłej windy zamontowanej w duszy istniejącej klatki schodowej Sukiennic w Krakowie, gdzie nowy element dopasowano do tkanki historycznej pod względem kształtu, jednocześnie wyraźnie odróżniając go materiałowo (ryc. 5c). Na tle przykładów z Łodzi i Białegostoku realizacje te reprezentują model znacznie mniej zachowawczy wizualnie, lecz zdecydowanie bardziej jednoznaczny użytkowo. Użytkownik nie musi domyślać się przebiegu trasy – nowa komunikacja jest czytelnie wpisana w strukturę obiektu i w jednoznaczny sposób wskazuje sposób poruszania się.

Odmienny, choć równie wartościowy poznawczo, jest przykład kościoła Mariackiego (Frauenkirche) w Dreźnie, gdzie przy schodach zewnętrznych zastosowano podnośnik oraz dodatkowe poręcze (ryc. 5d). Rozwiązanie to nie ma charakteru pełnej przebudowy układu wejściowego, lecz stanowi przykład interwencji punktowej, której celem jest poprawa dostępności przy ograniczonej ingerencji w historyczny obraz obiektu. Taki model działania można interpretować jako połączenie strategii ekspozycji i kompensacji. Z jednej strony urządzenie jest wyraźnie obecne i czytelne jako element współczesny, z drugiej jednak nie tworzy całkowicie samodzielnej, nowej sekwencji dojścia, lecz jedynie wspomaga pokonanie konkretnej bariery. W odróżnieniu od bardziej rozbudowanych adaptacji w Nysie nie przekształca on całego systemu komunikacji pionowej, lecz działa selektywnie, lokalnie i pomocniczo. Pokazuje to inny poziom interwencji – nie polega on na tworzeniu nowej struktury ruchu, lecz na uzupełnianiu historycznego układu o element wspomagający dostęp [Templer 1992, s. 57–89; Opałka 2019, s. 99–170].

Zestawienie tych realizacji prowadzi do ważnej obserwacji. W analizowanych obiektach sakralnych z Łodzi i Białegostoku częściej stosowano strategie bardziej powściągliwe wizualnie, oparte na ukryciu, obejściu lub częściowym rozwiązaniu problemu. W przykładach porównawczych z Nysą, Krakowa i Dreżna widoczna jest natomiast większa gotowość do zaakcentowania współczesnej ingerencji jako nowej, czytelnej warstwy funkcjonalnej. Nie oznacza to jednak automatycznie wyższej jakości któregoś z tych modeli. Pokazuje raczej, że zakres akceptowalnej widoczności interwencji zależy od typu obiektu, jego skali, funkcji, układu przestrzennego oraz od tego, czy komunikacja pionowa ma służyć przede wszystkim zwiedzaniu, realizacji nowej funkcji adaptacyjnej czy użytkowaniu liturgicznemu.

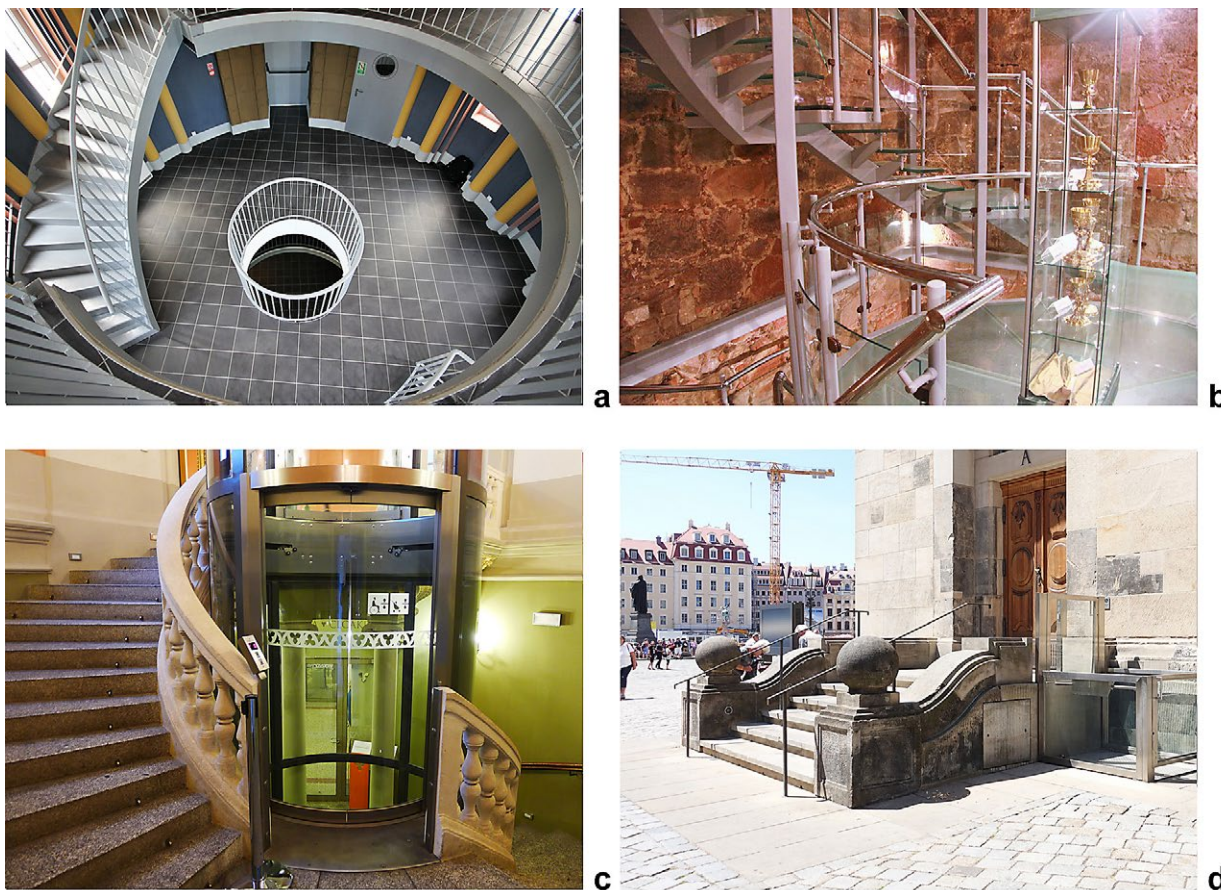
Przykłady porównawcze pozwalają też lepiej uchwycić specyfikę zabytkowych obiektów sakralnych. W świątyniach schody wejściowe, wyniesione podesty, osie dojścia i progi przestrzenne mają zwykle większe znaczenie symboliczne i kompozycyjne niż w wielu innych obiektach historycznych. To właśnie dlatego interwencje bardziej wyeksponowane, możliwe do zaakceptowania np. w adaptacji wieży, dzwonnicy czy obiektu przemysłowego, w wypadku kościoła mogą budzić większe zastrzeżenia konserwatorskie. Jednocześnie przykłady bardziej odważne pokazują, że współczesna ingerencja nie musi być z definicji błędem, o ile pozostaje czytelna, proporcjonalna i funkcjonalnie uzasadniona [Tajchman 2014, s. 13–18; Szmygin 2022, s. 57–78].

of the Cloth Hall in Kraków, where the shape of the new element responds to the historic fabric while its materials clearly distinguish it from that fabric (Fig. 5c). Compared with the examples from Łódź and Białystok, these projects represent a visually far less conservative model, but one that is considerably more explicit for users. The route does not have to be inferred: the new circulation is legibly integrated into the structure and clearly indicates how to move through the building.

Different but equally instructive is the example of the Church of Our Lady (Frauenkirche) in Dresden, where a platform lift and additional handrails have been installed on the exterior stairs (Fig. 5d). The solution does not amount to a complete reconstruction of the entrance arrangement but is a localized intervention intended to improve accessibility while limiting its impact on the building's historic appearance. This model can be interpreted as a combination of the exposure and compensation strategies. On the one hand, the device is clearly present and legible as a contemporary element; on the other, it does not create an entirely independent new approach sequence but merely assists users in overcoming a specific barrier. Unlike the more extensive adaptations in Nysa, it does not transform the entire vertical circulation system but operates selectively and locally as an aid. It therefore represents a different level of intervention: rather than creating a new movement structure, it supplements the historic arrangement with an access-supporting element [Templer 1992, pp. 57–89; Opałka 2019, pp. 99–170].

A comparison of these projects yields an important observation. In the religious buildings analyzed in Łódź and Białystok, visually restrained strategies based on concealment, bypass, or partial resolution of the problem were used more frequently. In the comparative examples from Nysa, Kraków, and Dresden, there is a greater willingness to articulate the contemporary intervention as a new, legible functional layer. This does not automatically mean that either model is of higher quality. Rather, it shows that the acceptable visibility of an intervention depends on the building type, scale, function, and spatial layout, and on whether vertical circulation is intended primarily to support visitor access, a new adaptive use, or liturgical use.

The comparative examples also clarify the distinctive character of historic religious buildings. In churches, entrance stairs, raised platforms, axes of approach, and spatial thresholds typically carry greater symbolic and compositional significance than in many other historic buildings. This is why more exposed interventions that may be acceptable in adapting a tower, bell tower, or post-industrial building can raise stronger conservation objections in a church. At the same time, the more assertive examples demonstrate that a contemporary intervention is not inherently inappropriate, provided it remains legible, proportionate, and functionally justified [Tajchman 2014, pp. 13–18; Szmygin 2022, pp. 57–78].

Ryc. 5. Przykłady współczesnych interwencji w historycznych strukturach: a) wieża ciśnień w Nysie – projektowane stalowe schody i antresole, 2013; b) dzwonnica przy bazylice św. Jakuba w Nysie – stalowo-szklana klatka schodowa, 2017; c) winda zamontowana w duszy istniejącej klatki schodowej Sukiennic w Krakowie, 2016; d) kościół Mariacki (Frauenkirche) w Dreźnie – podnośnik przy schodach zewnętrznych, 2018; fot. P. Opalka

Fig. 5. Comparative examples of contemporary interventions in historic structures: a) water tower in Nysa – designed steel stairs and mezzanines, 2013; b) bell tower at the Basilica of St. James in Nysa – steel-and-glass stairwell, 2017; c) lift installed in the void of the existing stairwell of the Cloth Hall in Kraków, 2016; d) Church of Our Lady (Frauenkirche) in Dresden – platform lift at the exterior stairs, 2018; photo by P. Opalka

Dyskusja

Przeprowadzona analiza pokazuje, że komunikacja pionowa w zabytkowych obiektach sakralnych stanowi problem znacznie bardziej złożony niż prosty dobór urządzenia umożliwiającego pokonanie różnicy poziomów. Oceniane interwencje nie mogą być rozpatrywane wyłącznie w kategoriach technicznych, ponieważ każda z nich ingeruje jednocześnie w układ przestrzenny, scenariusz dojścia, czytelność funkcjonowania obiektu oraz sposób postrzegania jego wartości zabytkowych [Szmygin 2022, s. 57–78; Tajchman 2014, s. 3–15].

Jednym z najistotniejszych ustaleń wynikających z porównania badanych przykładów jest napięcie między konserwatorsko pożądaną dyskrecją interwencji a potrzebą jej funkcjonalnej czytelności. W kościele św. Teresy w Łodzi oraz w kościele farnym w Białymstoku zastosowano rozwiązania, które ograniczają wpływ nowych elementów na odbiór historycznej kompozycji. W obu wypadkach winda lub pochylnia zostały podporządkowane przestrzeni zabytkowej i nie konkurują bezpośrednio z głównym układem wejściowym. Z perspektywy ochrony zabytków można uznać to za działanie ostrożne i świadome. Jed-

Discussion

The analysis demonstrates that vertical circulation in historic religious buildings is a substantially more complex issue than simply selecting a device to overcome a change in level. The interventions assessed cannot be considered solely in technical terms, because each simultaneously affects the spatial layout, the sequence of approach, the legibility of the building's operation and the perception of its heritage values [Szmygin 2022, pp. 57–78; Tajchman 2014, pp. 3–15].

One of the most important findings from the comparison of the cases is the tension between the conservation preference for discreet intervention and the need for functional legibility. At St. Teresa's Church in Łódź and the old parish church in Białystok, solutions were adopted that limit the impact of new elements on the perception of the historic composition. In both cases, the lift or ramp is subordinate to the heritage setting and does not compete directly with the main entrance arrangement. From a heritage conservation perspective, this may be regarded as a cautious and deliberate approach. At the same time,

nocześnie obie interwencje okazują się mniej czytelne dla użytkownika. Wymagają wcześniejszej wiedzy, rozpoznania trasy alternatywnej lub odnalezienia rozwiązania ukrytego poza głównym polem widzenia. Oznacza to, że minimalizacja ingerencji wizualnej może prowadzić do ograniczenia samodzielności korzystania z obiektu [Szmygin 2022, s. 85–111; *Standardy dostępności* 2025, s. 157–166]. Na przeciwległym biegunie znajdują się interwencje wyraźnie odróżnione od historycznej struktury, takie jak współczesne klatki schodowe, nowe stalowe biegi czy eksponowane urządzenia dźwigowe. Ich zaletą jest zwykle większa rozpoznawalność oraz zgodność z zasadą czytelności ingerencji konserwatorskiej [Tajchman 2014, s. 9–38]. Jednak w obiektach sakralnych strategia ta napotyka szczególnie ograniczenia. Reprezentacyjny charakter schodów wejściowych oraz duża siła oddziaływania kompozycyjnego fasad powodują, że element zbyt wyrazisty formalnie może zostać odebrany jako konkurujący wobec wartości historycznych.

Drugim ważnym problemem ujawnionym w analizie jest różnica między dostępnością podstawową a dostępnością pełną. W każdym z badanych obiektów udało się w pewnym zakresie pokonać najbardziej widoczną barierę wysokościową, jednak nie oznaczało to uzyskania równorzędnego dostępu do wszystkich stref użytkowych. Najwyraźniej problem ten ujawnił się w kościele św. Rocha, gdzie dostęp do poziomu głównej nawy nie eliminuje dalszych ograniczeń związanych z kaplicami bocznymi, prezbiterium, wieżą czy innymi częściami zespołu. Konieczne jest więc wyraźne rozróżnienie między samym wejściem do obiektu a rzeczywistym uczestnictwem w pełnym zakresie jego użytkowania [Szmygin 2022, s. 97–141].

Trzecim zagadnieniem wymagającym podkreślenia jest rola strategii obejścia. W obiektach zabytkowych prowadzenie dostępnej trasy drogą alternatywną bywa często jedynym rozwiązaniem, które pozwala zachować nienaruszony układ głównego wejścia. Analizowane przykłady pokazują jednak, że strategia ta niesie ze sobą ambiwalentne skutki. Z jednej strony chroni najbardziej reprezentacyjne partie zabytku, z drugiej zaś może prowadzić do powstania dwóch odmiennych modeli użytkowania obiektu: jednego dla osób korzystających z wejścia głównego, drugiego dla tych, którzy zmuszeni są korzystać z dojścia bocznego, wydłużonego lub słabiej eksponowanego.

Czwartym problemem ujawnionym w analizie jest niedoceniana rola elementów małej skali, które mogą zadecydować o powodzeniu lub niepowodzeniu całej interwencji. Ciężkie drzwi, nieczytelne oznaczenia, wycieraczki utrudniające poruszanie się, furtki zamykające trasę alternatywną czy konieczność uzyskania pomocy przy uruchomieniu urządzenia sprawiają, że nawet formalnie poprawne rozwiązanie architektoniczne nie zapewnia pełnej samodzielności użytkownika. Potwierdza to, że dostępność komunikacji pionowej nie jest jedynie sumą pojedynczych urządzeń, lecz rezultatem spójności całego ciągu dojścia i wejścia [Standardy dostępności 2025, s. 157–166].

both interventions are less legible to users. They require prior knowledge, recognition of an alternative route, or discovery of a solution concealed outside the principal field of view. Minimizing visual intervention may therefore reduce the independence with which the building can be used [Szmygin 2022, pp. 85–111; *Standardy dostępności* 2025, pp. 157–166]. At the opposite end of the spectrum are interventions clearly differentiated from the historic structure, such as contemporary stairwells, new steel flights, and exposed lifting devices. Their advantage is usually greater recognizability and consistency with the conservation principle that an intervention should remain legible [Tajchman 2014, pp. 9–38]. In religious buildings, however, this strategy encounters particular constraints. The representative character of entrance stairs and the strong compositional impact of facades mean that an element with an overly assertive formal expression may be perceived as competing with heritage values.

The second important issue revealed by the analysis is the distinction between basic and full accessibility. In each of the buildings studied, the most visible change in level was overcome to some extent, but this did not provide equivalent access to all functional zones. The issue is most evident at St. Roch's Church, where access to the level of the main nave does not eliminate further restrictions associated with the side chapels, chancel, tower and other parts of the complex. A clear distinction must therefore be made between merely entering a building and genuinely participating in the full range of its uses [Szmygin 2022, pp. 97–141].

The third issue that requires emphasis is the role of the bypass strategy. In historic buildings, providing an accessible route via an alternative path is often the only way to keep the main entrance arrangement intact. The analyzed cases, however, show that this strategy has ambivalent consequences. On the one hand, it protects the most representative parts of the heritage asset; on the other, it may create two different models of building use: one for people who use the main entrance and another for those required to use a side route that is longer or less prominent.

The fourth issue revealed by the analysis is the underestimated role of small-scale elements that can determine the success or failure of the entire intervention. Heavy doors, unclear signage, entrance mats that impede movement, gates that close an alternative route, or the need for assistance in operating a device mean that even a formally compliant architectural solution may not provide full user independence. This confirms that the accessibility of vertical circulation is not simply the sum of individual devices, but the result of the continuity and coherence of the entire approach and entrance sequence [Standardy dostępności 2025, pp. 157–166].

The results also support a methodological observation. In historic religious buildings, vertical

Wyniki analizy pozwalają także sformułować uwagę metodologiczną. W zabytkowych obiektach sakralnych komunikacja pionowa powinna być oceniana jako sekwencja przestrzenna obejmująca co najmniej: dojście do obiektu, identyfikację właściwej trasy, pokonanie pierwszej różnicy poziomów, przekroczenie wejścia oraz możliwość dalszego poruszania się w obrębie podstawowych i dodatkowych stref użytkowych. Tylko takie ujęcie pozwala uchwycić, czy dana interwencja tworzy rzeczywistą drogę dostępu, czy też stanowi jedynie punktowe usunięcie jednej bariery.

Zakończenie i wnioski

Przeprowadzona analiza potwierdza, że komunikacja pionowa w zabytkowych obiektach sakralnych stanowi jeden z najbardziej złożonych obszarów działań dostosowawczych. Wynika to z nakładania się kilku porządków: wymagań bezpieczeństwa i dostępności, ochrony substancji zabytkowej, kompozycyjnej roli schodów i wejść oraz symbolicznego znaczenia sekwencji dojścia do świątyni [Szmygin 2022, s. 97–141; Tajchman 2014, s. 9–38]. W takich obiektach schody, pochylnie i windy nie są wyłącznie elementami technicznymi, lecz współkształtują sposób odbioru przestrzeni, organizację ruchu i zakres możliwości uczestnictwa w użytkowaniu obiektu.

Jednym z podstawowych ustaleń artykułu jest to, że obecność urządzenia służącego pokonaniu różnicy poziomów nie może być utożsamiana z pełną dostępnością. O jakości rozwiązania decyduje nie tylko sam fakt zastosowania windy lub pochylni, lecz także ich lokalizacja, relacja do wejścia głównego, stopień czytelności dla użytkownika oraz ciągłość dalszej drogi wewnątrz obiektu. W badanych przykładach wielokrotnie ujawniała się sytuacja, w której podstawowa bariera wysokościowa została usunięta, mimo to użytkownik nadal napotykał kolejne przeszkody: ciężkie drzwi, brak informacji kierunkowej, schody na dalszych etapach drogi lub konieczność korzystania z wejść alternatywnych. Oznacza to, że komunikację pionową w obiektach zabytkowych należy oceniać jako sekwencję przestrzenną, a nie jako pojedynczy punkt dostępu [Standardy dostępności 2025, s. 157–166].

Zaproponowana w artykule typologia pięciu strategii integracji – ekspozycji, ukrycia, obejścia, częściowości i kompensacji – pozwala uporządkować współczesne sposoby wprowadzania nowych rozwiązań do historycznej struktury obiektu. Pokazuje ona, że interwencje w zabytkowych świątyniach rzadko mają charakter jednowymiarowy. Najczęściej łączą kilka modeli postępowania jednocześnie, np. ukrycie nowego elementu z prowadzeniem trasy alternatywnej albo częściową poprawę dostępności z rozwiązaniami organizacyjnymi. Z punktu widzenia praktyki konserwatorskiej i projektowej istotne jest więc nie tylko pytanie, jakie urządzenie zastosowano, lecz przede wszystkim, jaką logikę działania przyjęto i jakie są konsekwencje tej decyzji dla użytkownika i dla zabytku.

Analizowane studia przypadku pokazały, że szczególnie trudne jest równoważenie dwóch wartości: dyskrekcji interwencji i jej czytelności. Rozwiązania silnie

circulation should be assessed as a spatial sequence comprising at least: the approach to the building, identification of the appropriate route, negotiation of the first change in level, crossing the entrance threshold and the possibility of continuing through the principal and supplementary functional zones. Only this approach can establish whether an intervention creates a genuine access route or merely removes a single barrier at one point.

Conclusions

The analysis confirms that vertical circulation in historic religious buildings is one of the most complex areas of accessibility adaptation. This results from the overlap of several sets of considerations: safety and accessibility requirements, protection of the historic fabric, the compositional role of stairs and entrances, and the symbolic significance of the sequence of approach to the church [Szmygin 2022, pp. 97–141; Tajchman 2014, pp. 9–38]. In such buildings, stairs, ramps and lifts are not merely technical elements; they also shape the perception of space, the organization of movement and the extent to which users can participate in the use of the building.

A principal finding of the article is that the presence of a device to overcome a change in level does not equate to full accessibility. The quality of a solution depends not only on whether a lift or ramp is provided, but also on its location, its relationship to the main entrance, its legibility to users, and the continuity of the subsequent route through the building. In the cases studied, the principal change in level was repeatedly removed, yet users still encountered further obstacles: heavy doors, a lack of directional information, stairs later in the route, or the need to use alternative entrances. Vertical circulation in historic buildings must therefore be assessed as a spatial sequence rather than as a single point of access [Standardy dostępności 2025, pp. 157–166].

The five-strategy typology proposed in the article – exposure, concealment, bypass, partial access and compensation – systematizes contemporary approaches to introducing new solutions into the historic structure of a building. It shows that interventions in historic churches are rarely one-dimensional. They most often combine several approaches, for example concealing a new element while providing an alternative route, or improving accessibility only partially while supplementing it with organizational measures. From the perspective of conservation and design practice, the key question is therefore not only which device has been used, but above all what operational logic has been adopted and what consequences the decision has for both the user and the heritage asset.

The case studies demonstrate that balancing two values—the discretion of an intervention and its legibility—is particularly difficult. Solutions strong-

podporządkowane historycznej kompozycji bywają bardziej akceptowalne konserwatorsko, lecz jednocześnie trudniejsze do odnalezienia i mniej samodzielne w użytkowaniu. Z kolei bardziej wyraziste interwencje mogą poprawiać orientację i funkcjonalność, ale zarazem silniej zaznaczać się w obrazie obiektu. O jakości rozwiązania nie decyduje więc sam stopień jego widoczności, lecz sposób, w jaki wpisuje się ono w strukturę zabytku i doświadczenie przestrzeni.

Istotny wniosek płynący z analizy stanowi też konstatacja, że konieczne jest odróżnienie dostępności podstawowej od dostępności pełnej. W zabytkowych obiektach sakralnych osiągnięcie poziomu głównej nawy nie oznacza jeszcze możliwości korzystania z kaplic, prezbiterium, chóru, wieży czy innych przestrzeni towarzyszących. W związku z tym bardziej rzetelne wydaje się opisywanie zakresu uzyskanej dostępności niż stosowanie ogólnego i nieprecyzyjnego stwierdzenia, że obiekt jest lub nie jest dostępny. Takie podejście pozwala lepiej uchwycić rzeczywisty efekt interwencji oraz uniknąć zjawiska pozornej dostępności.

Na poziomie praktycznym wyniki analizy prowadzą do sformułowania kilku ogólnych postulatów. Po pierwsze, interwencje w obrębie komunikacji pionowej powinny być poprzedzone rozpoznaniem zarówno parametrów technicznych, jak i kompozycyjnej oraz symbolicznej roli schodów, wejść i poziomów w strukturze świątyni. Po drugie, projektowanie rozwiązań dostępnościowych w obiektach zabytkowych wymaga równoczesnego myślenia o urządzeniu i o całym ciągu dojścia, wejścia oraz dalszego użytkowania. Po trzecie, rozwiązania dyskretne powinny być wspierane przez czytelny system informacji, a rozwiązania alternatywne nie powinny prowadzić do obniżenia jakości doświadczenia użytkownika. Po czwarte, strategie kompensacyjne należy traktować jako uzupełniające, a nie jako substytut pełnej dostępności architektonicznej [Szymgin 2022, s. 57–78; *Standardy dostępności* 2025, s. 157–166].

W szerszej perspektywie artykuł wskazuje, że problem komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych nie powinien być redukowany do konfliktu między dostępnością a ochroną zabytków. Trafniejsze wydaje się ujmowanie go jako pola negocjacji między różnymi wartościami: autentyzmem, integralnością, czytelnością interwencji, bezpieczeństwem użytkowania oraz prawem do możliwie samodzielnego uczestnictwa w przestrzeni. Tylko takie podejście pozwala wdrażać rozwiązania, które nie będą ani technicznie pozorne, ani nadmierne z konserwatorskiego punktu widzenia.

ly subordinated to the historic composition may be more acceptable in conservation terms, but at the same time more difficult to find and less conducive to independent use. More assertive interventions may improve orientation and functionality, while also becoming more prominent in the appearance of the building. The quality of a solution is therefore determined not simply by its degree of visibility, but by how it is integrated into the heritage structure and the spatial experience.

Another important conclusion is the need to distinguish between basic and full accessibility. In historic religious buildings, reaching the main nave does not necessarily provide access to chapels, the chancel, choir gallery, the tower, or other associated spaces. It is therefore more accurate to describe the extent of accessibility achieved than to make the broad and imprecise statement that a building is either accessible or inaccessible. This approach better captures the actual effect of an intervention and helps avoid the appearance of accessibility without its substantive delivery.

At a practical level, the findings lead to several general recommendations. First, interventions in vertical circulation systems should be preceded by an assessment of both technical parameters and the compositional and symbolic role of stairs, entrances and levels within the church. Second, designing accessibility solutions in historic buildings requires simultaneous consideration of the device itself and the complete sequence of approach, entry and subsequent use. Third, discreet solutions should be supported by a legible information system, while alternative solutions should not diminish the quality of the user experience. Fourth, compensatory strategies should be regarded as supplementary measures rather than substitutes for full architectural accessibility [Szymgin 2022, pp. 57–78; *Standardy dostępności* 2025, pp. 157–166].

More broadly, this article argues that vertical circulation in historic religious buildings should not be reduced to a conflict between accessibility and heritage conservation. It is better understood as a field of negotiation among different values: authenticity, integrity, the legibility of intervention, safety in use, and the right to participate in space as independently as possible. Only such an approach can yield solutions that are neither technically tokenistic nor excessive from a conservation perspective.

Bibliografia / Bibliography

Opracowania / Secondary sources

Carson David H., Archea John, Margulis Stephen T., Carson Frances E., *Safety on stairs*, Washington 1978.
Kim Karen, Steinfeld Edward, *An Evaluation of Stairway Designs Featured in Architectural Record Between 2000*

and 2012, „International Journal of Architectural Research: Archnet-IJAR” 2016, t. 10, nr 1.

Opalka Piotr, *Nowoczesne konstrukcje schodów*, [w:] *Naprawy i wzmocnienia konstrukcji budowlanych. Budownictwo ogólne. XXXIV Ogólnopolskie Warsztaty Pracy*

- Projektanta Konstrukcji 2019 w Szczyrku*, t. 1, red. Łukasz Drobiec, Zbigniew Pająk, Radosław Kupczyk, Bielsko-Biała 2019.
- Szmygin Bogusław, *Dostępność architektoniczna obiektów zabytkowych dla osób ze szczególnymi potrzebami*, Warszawa 2022.
- Tajchman Jan, *Standardy w zakresie projektowania, realizacji i nadzorów prac konserwatorskich dotyczących zabytków architektury i budownictwa*, Toruń–Warszawa 2014.
- Tajchman Jan, *W sprawie konieczności ustanowienia standardów wykonywania projektów dotyczących prac planowanych w zabytkach architektury*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2008, nr 24.
- Templer John, *The staircase: Studies of hazards, falls, and safer design*, Cambridge 1992.
- Akty prawne / Legal acts**
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. 2022, poz. 1225.
- Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz.U. 2024, poz. 1411.
- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2024, poz. 1292.
- Źródła elektroniczne / Electronic sources**
- Standardy dostępności dla polityki spójności 2021–2027*, Załącznik nr 2 do Wytocznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, 2025, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/162318/Zalacznik2.pdf> (dostęp: 20.03.2026).

Streszczenie

Artykuł dotyczy sposobów integrowania współczesnych rozwiązań komunikacji pionowej w zabytkowych obiektach sakralnych. Przyjęto założenie, że schody, pochylnie, podnośniki i windy nie są wyłącznie urządzeniami technicznymi, lecz stanowią ingerencje wpływające na historyczną kompozycję obiektu, czytelność jego struktury przestrzennej oraz sposób użytkowania. Problem ten jest szczególnie złożony w obiektach sakralnych, gdzie różnice poziomów wynikają także z symboliki wejścia, hierarchii przestrzeni i rozbudowanego układu funkcjonalnego. Na podstawie analizy wybranych przykładów oraz obowiązujących aktów prawnych i dokumentów dotyczących dostępności i ochrony zabytków zaproponowano autorskie uporządkowanie pięciu strategii integracji komunikacji pionowej: ekspozycji, ukrycia, obejścia, częściowości i kompensacji. Wnioski wskazują, że komunikację pionową należy oceniać jako sekwencję przestrzenną, a nie jedynie jako pojedynczy punkt dostępu.

Abstract

This article examines ways of integrating contemporary vertical circulation solutions into historic religious buildings. It assumes that stairs, ramps, platform lifts and lifts are not merely technical devices, but interventions that affect the historic composition of a building, the legibility of its spatial structure and the way it is used. The issue is particularly complex in religious buildings, where changes in level also arise from the symbolism of entry, the hierarchy of spaces and an extensive functional layout. Based on an analysis of selected examples and the applicable legislation and documents concerning accessibility and heritage conservation, the authors propose an original classification of five strategies for integrating vertical circulation: exposure, concealment, bypass, partial access and compensation. The findings indicate that vertical circulation should be assessed as a spatial sequence rather than merely as a single point of access.